

Պ Ա Տ Մ Ա - Բ Ա Ն Ա Ս Ի Ր Ա Կ Ա Ն

ՎԱՀԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՏԵՐՅԱՆ

(Առաջնորդական փոխանորդ
Արարատյան բնմի)

ԱՍՏՎԱԾԱՇՆՁԻ ՀԱՅԵՐԵՆ ՏՊԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԻՑ*

ՀԱՅԵՐԵՆ ԱՍՏՎԱԾԱՇՆՁԻ ԵՐԿՐՈՐԴ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ոսկան վարդապետ Երևանցու հրատարակությունից հետո Աստվածաշունչը երկրորդ անգամ հրատարակվել է Կոնստանդնուպոլսում 1705 թվականին:

Այս հրատարակության և հրատարակողի անձնավորության մասին Հ. Հովհաննես Զոհրապյանը 1805 թվականին Վենետիկում իր հրատարակած Աստվածաշունչի հմտալից «Նախաբանությունն առ վերծանողս» առաջաբանի 7-րդ էջում գրում է հետևյալ տողերը. «...նմին իրի և երկրորդ անգամ հարկ եղեալ տպագրութեան ողջոյն Աստուածաշունչ մատենին, ազգական նորին Ոսկանայ՝ Պետրոսոմն Լադինացի անուանեալ, ունելով առ ձեռն պատրաստ զգործիս տպագրական պիտոյից, յար և նման ամենեկին օրինակին իւրումն նախնոյն, մանրագիր և անմաքուր տպագրեաց յամին 1705 ի Կոստանդնուպոլիս ի թաղն Պէկողլի»: Պետրոս Լատինացու կյանքի և գործունեության մասին մեզ հայտնի չէ ոչինչ. Զոհրապյանը նրան անվանում է Ոսկանի ազգական և «Լատինացի», բայց հայտնի չէ, թե ինչ աղբյուրից է նա քաղել այդ տեղեկությունը:

Լատինացին տպագրական տառերը վերցնելով Ոսկանի տպարանից, 1704 թվականին

հաստատվում է Կոստանդնուպոլսում, այնտեղ հիմնելով իր տպարանը: Լատինացու տպարանից լույս են տեսնում ապա Ստեփանոս Լեհացու թարգմանությամբ «Բուրաստան աղօթից»-ը, «Գիրք տոմարաց»-ը 1709-ին և «Ատենի ժամագիրք»-ը 1712 թվականին, մանրատառ և պատկերազարդ Աստվածաշունչը, որը, սակայն, չլույս աբտաբին գրավչություն (Գ. Լևոնյան, «Հայ գիրքը և տպագրության արվեստը», էջ 141):

Լատինացու հրատարակած Աստվածաշունչը, բաղկացած Հին և Նոր Կտակարաններից, ունի մոտավորապես 1157 էջ: Տիտղոսաթերթում գրված է.

«ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՉ Հնոց և նորոց Կտակարանաց ներ պարունակող շարակարգութամբ նախնեացն մերոց և նշմարտասիրաց թարգմանչաց: Ի հայրապետութեան Տեառն Նահապետի Կաթողիկոսի Ամենայն Հայոց, ի թագաւորանիստ մայրաքաղաքն Ստամպոլ, ի թաղն Պէկողլի կոչեցեալ և թուրքութեան Հայոց ՌՃՄԴ մայիս ամսոյն Ա, և ի թուին Փրկչին 1705»:

Երևանի Պետական հանրային գրադարանը այս հրատարակությունից ունի մեկ օրինակ, իսկ Մատենադարանը՝ չորս օրինակ:

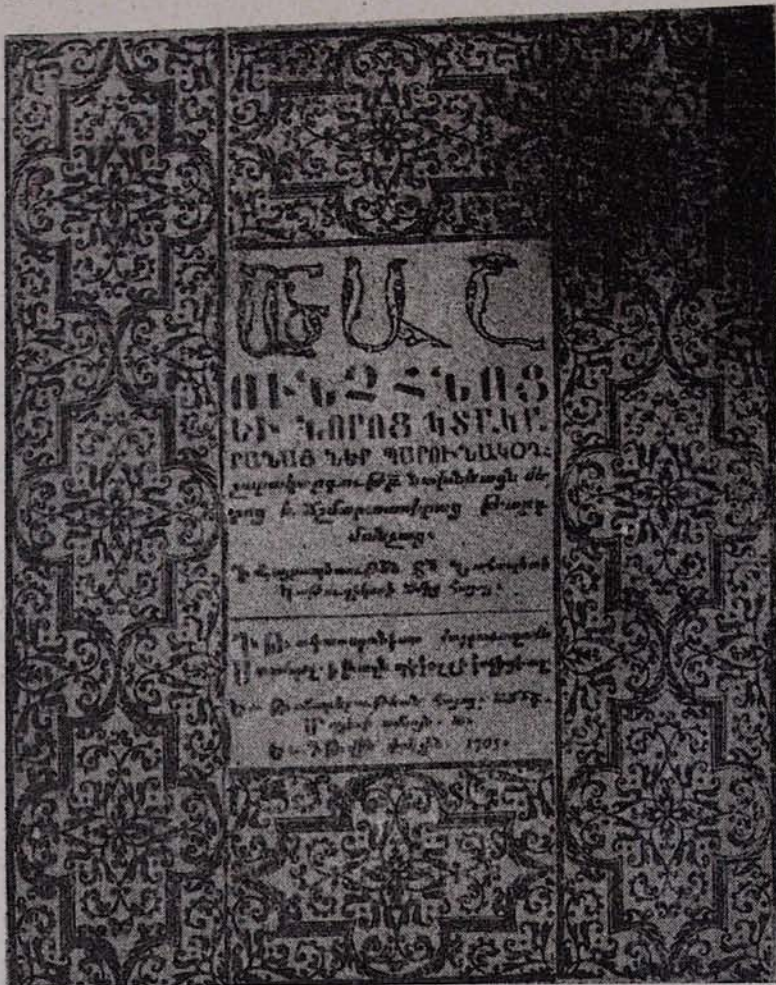
Պետրոս Լատինացու տպագրած Աստվածաշունչը կրկնությունն է Ոսկանյան Աստվածաշունչի և այդ իսկ պատճառով հանգամանորեն կանգ չենք առնում նրա վրա:

* Եարունակված «էջմիածին» ամսագրի 1960 թվականի № Ը-ից:

ՀԱՅԵՐԵՆ ԱՍՏՎԱԾԱՇՆՉԻ ԵՐՐՈՐԴ ԶՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մեծանուն արքահայր Մխիթար Սեբաստացին, որն իր անունը անմահացրել է իր հիմնած Մխիթարյան միաբանությանը և իր գրական գործունեությանը, 1733 թվականին կատարում է հայերեն Աստվածաշնչի երրորդ հրատարակությունը Վենետիկում:

Այդ տպարանից լույս տեսած հայերեն առաջին գիրքն է «Դաշանց թուղթ»-ը (1695 թ.), ապա «Պարտէզ հոգևոր», «Ժամերգութիւն ննջեցելոյ», «Գիրք քրիստոնէական վարդապետութեան» (Մխիթար Աբգարի), «Աստուածաբանութիւն Ալբերտի», «Խթան զղջման», «Կերակուր քահանայից», «Ակն հոգւոյ», «Քահանայ համբակագոյն», «Նոր կտակարան», «Էֆիմերէ» և այլն:

ՊԵՏՐՈՍ ԼԱՏԻՆՑՈՒ ԱՍՏՎԱԾԱՇՆՉԻ ՏԻՏՂՈՍԱԹԵՐԹԸ

Վենետիկում ժէ դարում նշանավոր է եղել Անտոն Բարտոլի տպարանը: Այս տպարանում հայերեն գրքեր տպագրվել են 1695 թվականից և շարունակվել մինչև 1777 թվականը: Տպարանը տվյալ ժամանակաշրջանում լույս է ընծայել հայերեն «հարյուրից ավելի գրքեր խնամքոտ տպագրութեամբ» (Գ. Լևոնյան, էջ 125):

Ահա և այս տպարանից 1733 թվականին Մխիթար արքան հրատարակեց իր Աստվածաշունչը:

Մխիթարի Աստվածաշնչի տիտղոսաթերթը այսպես է.

«ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՆՉԻ ԳԻՐԹ Հնոց և Նորոց Կտակարանաց շարակարգութեամբ նախնեաց մերոց և ճշմարտասիրաց քարգմանչաց, գոր զվեկի ամաց բացմաց, յամի Տեառն

1666 և ի բուին Հայոց ՌՃԺԵ, հրամանաւ Տեառն Յակոբայ Հայոց Կաթողիկոսի, գրիսկարգեալ և տնտեսալ ըստ Լատինացոց, նաև զհամաձայնութիւն հաճուց Գրոց Աստուածաշնչից իրեաց առնքել՝ կարգեալ

լոյս ածեցեալ, աշխատասիրութեամբ և շանի Տեառն Մխիթարայ վարդապետի Սեբաստացոյ՝ Աբբայ Հայր կոչեցելոյ: Ի փառս մեծագոյնս Աստուծոյ: Եւ ի յօգուտ մանկանց եկեղեցոյ: Յամի Տեառն 1733 և ի բուին

ԱՃ ԱՇՈՒՆՉ
Ք Ի Ր Ք

Հ.ՈՅ ԵՒ ՆՈՐՈՅ ԿՏԵԿԵՐՆԵՑ
ԸՔԲԵՒԵՐԳՈՒԹԵՒԹ ԵՔ ԵՆՆԵ ՅԵՒՔԵՐՈՅ
ԵՒ ՆՇՒՔԵՐԵՍԻՐԵՑ ԹԵՐԿԵՆՉԵՑ
Չ.ՈՐ Չ.ԿՆԻ ԸՄԵՑ ԲԱՉ.ՄՐ.Ց

(Սակ ՏՏ. 1666. և Պիտին Հայոց. 1677. հրաման ՏՏ. Ստեփան Հայոց (ստեփան Կաթողիկոսի և անուակ Ք) արձանագրութեամբ Տեառն Յակոբայ Հայոց Կաթողիկոսի և տնտեսալ ըստ Լատինացոց, նաև զհամաձայնութիւն հաճուց Գրոց Աստուածաշնչից իրեաց առնքել՝ կարգեալ լոյս ածեցելոյ: Ի փառս մեծագոյնս Աստուծոյ: Եւ ի յօգուտ մանկանց եկեղեցոյ: Յամի Տեառն 1733 և ի բուին

Իսկ այժմ նոյն շարժանքի թղթեայ, պղնձեայ քարեայ, գեղեցիկեայ ծաղկազարդ, պարզապէս սրբազան ՏՏ. և բազմաթիւ ծախելի վերստին առաջարկելով ի ըստ անկեղծ:

Ընթացողութեամբ և շանի ՏՏ. Մխիթարայ վարդապետի Սեբաստացոյ՝ Աբբայ Հայր կոչեցելոյ:

Ի փառս մեծագոյնս Աստուծոյ և ի յօգուտ մանկանց եկեղեցոյ:
(Սակ ՏՏ. 1733. և Պիտին Հայոց. 1677. ի յոգով. 15.)

Ի Հայրապետութեան Ընթացողութեամբ Հայոց Կաթողիկոսի:

Ի ՈՒՆԵՏԻԿ ՔԱՂԱՐԿԻ
Ի Տարածելու Գրքերի
ՏՔԲԵՒԵՐԳՈՒԹԵՒԹ ԵՔ ԵՆՆԵ ՅԵՒՔԵՐՈՅ

ՄԵԻԹԱՐ ԱՐԲԱՆՈՐ ԱՍՏՎԱԾԱՇՆՉԻ ՏԻՏՂՈՍԱԹԵՐԹԸ

Տեառն Ոսկանայ վարդապետի երևանեցոյ, և առաջնով տպագրութեամբ ի լոյս ածեալ: Իսկ այժմ նոյն լատագոյն թղթով, պղնձագոյն պատկերով, գեղեցիկագոյն ծաղկազարդ, զգուշագոյն սրբագրութեամբ, և բազմաթիւ ծախելի վերստին տպագրութեամբ ի

Հայոց ՌՃՁԲ յունիսի 15: Ի Հայրապետութեան Տեառն Աբրահամու Հայոց Կաթողիկոսի: Ի վէճէտիկ փաղափի, ի տպարանի Անառնի Պոտրոյի: Հրամանաւ մեծաւորաց: Մխիթար Սեբաստացու սրտի ցանկութիւնն է եղել, ըստ նրա վկայութեան, զի

բազմաց ամաց հետէ տալ տպագրել զԱստուածաշունչ մեր ի փառս Տեառն, և ի յօգուտ ազգին մերոյ. բայց զանց անէի ձեռնամուխ լինել առ այս գործ, որովհետև ո՛չ էի աղբերեալ ի ձեռն իմ զարքայական զԱստուածաշունչն զայն եօթնալիզուեան» (տե՛ս «Բան առ ընթերցողս և յիշատակարան մատենիս», նույն Աստվածաշնչի 1273 էջում):

Մխիթար Սեբաստացու առաջ կային մատենագրական և տպագրական բազմաթիվ դժվարութիւններ: Հաղթահարելով որոշ մասը այդ դժվարութիւնների, նա 1732 թվականին ձեռնամուխ է լինում Աստվածաշնչի տպագրութեան և այն վերջացնում 1735 թվականին. «շնորհի և ողորմութեամբ Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի և բարեխօսութեամբ Սրբուհոյ Աստուածածնին, յամի Տեառն 1735, յամսեանն նոյնմբերի, յանկ ելեալ աւարտեցաւ տպագրումն Աստուածաշունչ մատենիս, ըստ օրինակի տպագրեցելոյ Աստուածաշնչի Ոսկանայ վարդապետի» («Բան առ ընթերցողս...», էջ 1271):

Մխիթար Սեբաստացին, Աստվածաշնչի իր տպագրութեան առթիվ, գրում է. «Զերկուս առաջագրեմ բարեմիտ ընթերցողաց որոց առաջինն է զգլխակարգութենէ մերոյս Աստուածաշնչի, զոր արար Ոսկան վարդապետն հրամանաւ Տեառն Յակոբայ Հայոց Կաթողիկոսի. և զբանից նորին՝ որ առ ընթերցողս Երկրորդն է զսակաւուց մերոց աշխատութեանց՝ զորս ի գործ արկաբ առ սրբագրութիւնն, և առ բարուք տպագրումն սորին» («Բան առ ընթերցողս...», էջ 1271):

Մխիթար Սեբաստացին պահում է Աստվածաշնչի Ոսկանյան գլխակարգութիւնը. «որպէս եղեալ էր նա. նոյնպէս և մեք թողաք» (էջ 1271):

«... Մերս Աստուածաշունչը, — գրում է Մխիթար Սեբաստացին նույն տեղում, — ըստ գլխոց և ըստ տանցն ի յոմանս գիրս՝ գլխակարգութեանց և տնպտմանց Աստուածաշնչին լատինացոց ո՛չ համաձայնէր. և մինչ զցանկն և զհամաձայնութիւնսն, այսինքն զվկայութիւնս որք են ի լուսանցսն, ի նոցանէ՛ առեալ էր, որքան առ այնս գիրս՝ կամ զցանկն նոցա խախտել պարտ էր, և կամ զկարգ թուոց գլխոց այնց բոց. մինչ զկարգ բանիցն որք էին ի մեզ ի յայնս գիրս խախտել ո՛չ լինէր: Վասն որոյ զկարգս գրլխոց և բանից, որք էին ի յայնս գիրս՝ անխախտ պահելով՝ միայն զթիւս գլխոց յետ և յառաջ եղ. նաև ոմանց գլխոց զթիւսն երկիցս համանշանեաց. որպէս զի ցանկին լատինականի համաձայնիցին. և աստուտ է, զի ի յայնս գիրս թիւք ոմանց գլխոց յետ և յառաջ են. այսպէս ի գիրս առակացն Սաղոմոնի. ի գիրս Եսթերայ, և Դանիէլի: Արդ՝

որպէս եղեալ էր նա, նոյնպէս և մեք թողաք և թէպէտ ո՛չ էր մեզ դժուարին զցանկն լատինական համաձայնեցուցանել կարգաց գլխոցն՝ որք ի մեզ են ի յայնս երիս գիրս, և այնու զթիւս գլխոց զնել կարգաւ, բայց ո՛չ արարաք՝ զի մի՛ տարածայնիցիմք»:

Այնուամենայնիվ Սեբաստացին կատարում է սրբագրութիւններ Աստվածաշնչի իր տպագրութեան մեջ, «զոնէ ի լուսանցսն զնելով» ցույց տալով, թէ «զիա՛րդ և որո՛վք միջոցիւք ի ծանօթութիւն մեր եկին որոշակի՛՜ այնք որք ի գրաց խանգարեցան, և այնք որք պատճառաւ թարգմանութեան մտալլ երկին» (էջ 1273):

Սեբաստացին վկայում է, որ ինքն իր աշակերտների հետ ենթարկվել է «ծանրագունելի աշխատութեան», շատ է շարշարվել սրբագրութեան վրա. «Թէ զորքանս աշխատանս յանձին կալաք ի սրբագրութենէ ցանկին... թէ զորքանս զգուշութիւնս ի գործ արկաբ առ սրբագրութիւն տպագրութեան» (էջ 1273): Սրբագրութեան ժամանակ Սեբաստացու զպրատան աշակերտները կարդում էին Աստվածաշունչը «գիրաբանչիւրոց լեզուաց և մանաւանդ զլուսնաց՝ և զասորոց թարգմանութիւնն տուն առ տուն. և ես ոնկն եղեալ այնց՝ հալէի ի յԱստուածաշունչն մեր. և համեմատեալ ենթադրէաք զիրաբաշխւրոցն. և այսպէս ընթացեալ, ուր ոչ էր ըստ ինքեան ի բնաբանսն մեր պատճառաւ թարգմանութեան դժուարութիւն, և կամ սխալանք ինչ ներսպրդեալ ի գրաց՝ ամենեկին ընթանային բանք Աստուածաշնչին մերոյ համաձայնք, և բառ առ բառ համեմատք յունաց և կամ ասորոց. իսկ այլոց թարգմանութեանց էին համեմատք՝ միայն որքան առ միտս բանին, և ո՛չ բառ առ բառ, որովհետև յայնց ո՛չ են թարգմանեցեալք: Եւ որքան այսպէս համաձայն ընթանային՝ հրճուէին սիրտք մեր ի վերայ այնց. և մեծագոյն զարմանք կալնոյր զմեզ ի վերայ ուշիմագունեղի և գովելագունեղի թարգմանութեան մերոց թարգմանչաց, որք յայնպիսում ժամանակի, յորում գրաբառ լեզուն մեր գոլով նորածին և տակաւին ի յօրոքոյի, ի հելլէն բարբառոյ ի մերս բարբառ այնպիսեաւ յարմարագունեղի ոճիւ անդրաբերին զայնս: Իսկ ուր ուրեք ոչ համաձայնէին ոմանք բանք, ո՛չ յունաց, և ո՛չ յասորոց. նաև ո՛չ այլոց թարգմանութեանց. ո՛չ ի բառս, և ո՛չ առ միտս բանին, զայնս տանէաք գոլ ի սխալմանց գրչաց. որք նաև ի ձեռն զօրութեանց բանիցն բացայայտաբար երևէին: Քան զի ի նոցունց այնք որք իբրու թէ զիմն բացայայտէին՝ զընդդէմն այլոց բանից Աստուածաշնչին նշանակելով բացայայտէին. և այնու երևէին գոլ սխալանք գրչաց: Իսկ այնք որք զոչ

իմն բան նշանակելին, ըստ ինքեանց ի սխալմանց գրչաց գոյ երևելին» (էջ 1273):

Սերաստացին իր Աստվածաշնչի տպագրության վրա կատարում է «ղանխնայ ծախս, առ բարւոք գոլն թղթոյն, պատկե-

Ջոհրապլանը 1805 թվականին վենետիկում իր հրատարակած Աստվածաշնչի առաջաբանում գրում է հետևյալը Սերաստացու Աստվածաշնչի հրատարակության մասին. «Իսկ յետ ժամանակաց մերս բազմարդին

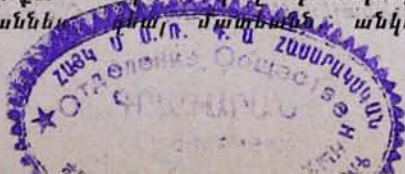

ՄԻԻԹԱՐ ԱՐԲԱՀՈՐ ԱՍՏՎԱԾԱՇՆՉԻ ՉՈՐՍ ԱՎԵՏԱՐԱՆԻՉՆԵՐԸ

րաց, և տպագրութեան մերոյս Աստուածաշնչի» (էջ 1273):

Մխիթար Սերաստացու հրատարակած Աստվածաշունչը 1280 էջանոց մեծագիր բառածալ հրատարակություն է: Հ. Հովհաննես

Մխիթար արքահայր տեսեալ զնուազութիւն երկուց այսոցիկ տպագրութեանց (Ոսկանի և Պետրոս կատինացու—Վ. Վ. Տ.) յազգի մերում, որով դժուարագիւտ և մեծագին երկուսն ապրանքս անկարանայր և ինքն ի

պէտս աշակերտացն իւրումն դպրատան շափաւոր ծախիւք ստանալ, խորհեցաւ միւս անգամ տպագրութեամբ այնմ դարման մատուցանել: Եւ զի պակասէին առ նմա հայկական գրչագիր օրինակք առ ուղղագրութիւն

Փարիզու (որ դեռևս ի յարգի էր ի ժամանակին) և ինչ ինչ որ անտանելի թուեցաւ նմա՝ ի բնաբանին մուծեալ այսպիսի իմն դուզնաբայ այլալուրթեամբ՝ ըստ այնմ Ոսկանեան օրինակի՝ վայելագոյն և յաւելտ պայծառ

ՄԻՒԹԱՐ ԱՐԱՆՈՐ ԱՍՏՎԱԾԱՆԸՅԻ ՄԱՏԹԵՈՍԻ ԱՎԵՏԱՐԱՆԻ ԱՌԱՋԻՆ ԷՋԸ

վրիպանացն՝ զորս ծանեաւ յՈսկանեան օրինակի անդ. վասն այնորիկ առ ժամն ըստ մարթելոյ հայթհայթեալ զուղղագրութիւն նոցին ի լուսանցս, առեալ ի լատին թարգմանութենէ անտի եւթնալեզուեան մատենի

յօրինուածով զարդուց, գործակցութեամբ ձեռնասուն աշակերտաց իւրոց՝ երրորդն անգամ ի լոյս ընծայեաց զԱստուածաշունչ մատեանն՝ ի Վենետիկ յամին 1733: Այլ քանզի հիմն Մխիթարեանս այսորիկ տպագրութեան

եղև Ոսկանեանն, ապաքէն ոչինչ աւելի քան զնորայն գերազանցութիւն մարթ էր ունել սմա բոստ հարազատութեանն, այլ տակաւին մնային նոյն թերութիւնք որ ինչ ի յաղբիւրն անդ» (էջ 7—8):

Այնուհետև Լ. Զոհրայայանը իրավացիորեն քննադատում է Ոսկանյան Աստվածաշնչի մի քանի գրքերի լեզուն, հայկաբանութիւնը, այն է՝ «ողջոյն գիրս Սիրաբայ» և Զորորդ Եղրասայ՝ հանդերձ թղթով ինչ Երեմիայ մարգարէի, իբրև մարողական մասունս թարգմանեալ ի լատինականէն՝ իրովն իսկ թերուումն հմտութեամբ բարբառոյն այնորիկ, յաւել ի մեզք խուժաղուժ հայկաբանութեամբ, օրինակ իմն իբրև կապերտ քրձոյ առ կերպասիս ազուցեալ» (էջ 8):

Լ. Զոհրայայանի այս արդար քննադատութիւնը վերաբերում է նաև Մխիթար Սեբաստացուն, որի Աստվածաշնչի տպագրութեան հիմք է ծառայել, ինչպես տեսանք, Ոսկանյան օրինակը: Այնուամենայնիվ Աստվածաշնչի 1733 թվականի Մխիթարյան հրատարակութիւնը իր մաքուր տպագրութեամբ, սրբագրութիւններով, նկարներով, ընտիր թղթով իր մասնավոր տեղն է գրավում Աստվածաշնչի հայերեն տպագրութեան պատմութեան մեջ, որպես «ի փառս Տեառն, և ի յօգուտ ազգին մերոյ» եղած հրատարակութիւն:

Պատմաբան Լեոն հետևելալն է գրում Մխիթար Սեբաստացու հրատարակած Աստվածաշնչի մասին. «...Իբրև տպարանական գործ՝ նա ներկայացնում էր մի աննախընթաց հոյակապութիւն, գեղեցիկ թուղթ, մաքուր տպագրութիւն, խնամքով սրբագրութիւն... Բայց այս գործի մի մեծ թերութիւնն այն էր, որ Ս. Ղազարի աբբահայրը դարձալ վախեցել էր լատինամոլ կղերականութիւնից: Ձեռքի տակ չունենալով գրույազգիրներ, նա արտատպեց Ոսկան վարդապետի տպագրած Աստվածաշունչը: Իսկ մենք արդեն գիտենք, որ Ոսկանը մեկն էր այն լուսավորչական հոգևորականներից, որոնք յուրացրել էին լատինամոլների հայերենը, և այնքան չափազանցութեան էր հասել, որ հայոց հին գրքերը սրբագրում էր լատինացրած հայերենի ձևերի համաձայն: Այսպես էր և նրա Աստվածաշունչը: Մխիթարը շատ քիչ բան ուղղեց Ոսկանի նորմոտութիւններից, ավելին անելու համարձակութիւն չունեցաւ» («Հայոց պատմութիւն», Գ, էջ 1004):

Լեոնյանը, տալով իր գնահատականը Ոսկանի և Մխիթար Սեբաստացու Աստվածաշունչներին, գրում է. «Երբ համեմատութեան առնենք Ոսկանի և Մխիթար աբբայի հրատարակութիւնները, անկասկած, առավելութիւնը տալու ենք երկրորդին՝ գեղարվեստա-

կան ձևավորմամբ, պղնձափոր պատկերների ընտիր տպագրութեամբ և սպիտակ բարակ թղթով» (էջ 126):

Մխիթար աբբայի հրատարակած Աստվածաշնչի մեջ կան շատ նկարներ, որոնցից 81 հատը Հին Կտակարանում՝ բիրիական թեմաներով, իսկ 73-ը՝ Նոր Կտակարանում՝ Քրիստոսի և առաքյալների կյանքի դրվագներին:

Ոսկան վարդապետ Երևանցու, Պետրոս Լատինացու և Մխիթար Սեբաստացու հրատարակած Աստվածաշունչները, այնուամենայնիվ, հրապարակի վրա մնացին մինչև 1805 թվականը, երբ Վենետիկում լույս տեսաւ Լ. Հովհաննես Զոհրայայանի հրատարակած Աստվածաշունչը:

Երևանի հանրային գրադարանը Ոսկանի հրատարակած Աստվածաշնչից ունի 5 հատ, իսկ Մատենադարանը՝ 12 հատ: Մխիթար Սեբաստացու հրատարակած Աստվածաշնչից Հանրային գրադարանը ունի 7 հատ, Մատենադարանը՝ 5 հատ, մեկ օրինակ էլ կա Ս. էջմիածնի գրադարանում, էլ շենք ասում այն ընտանիքների մոտ եղած օրինակները, որոնք մենք տեսել ենք:

ՀԱՅԵՐԵՆ ԱՍՏՎԱԾԱՇՆՉԻ ԶՈՐՐՈՐԴ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

1805 թվականին, դարձալ Վենետիկում, կատարվեց հայերեն Աստվածաշնչի չորրորդ հրատարակութիւնը, որը, ընայած չորրորդ տեղն է գրավում Աստվածաշնչի հրատարակութեան հերթականութեան մեջ, սակայն, հրատարակութեան գիտական պատրաստութեան տեսանկյունից՝ իբր ակադեմիական հրատարակութիւն, առաջինն է իր տեսակի մեջ, համեմատած Աստվածաշնչի նախորդ և հետագա հրատարակութիւնների հետ:

Այդ լուրջ, գիտական գործը կատարել է Մխիթարյան միաբան, լեզվագետ և պատմաբան Լ. Հովհաննես Զոհրայայանը, որի անունով Աստվածաշնչի չորրորդ հրատարակութիւնը կոչվեց Զոհրայայան:

Լ. Հովհաննես Զոհրայայանը, որպես հմուտ բանասեր, նախքան հայերեն Աստվածաշնչի չորրորդ հրատարակութիւնը, ձեռագրերի համեմատութեամբ և բնագիրը լուսաբանող քննական ծանոթագրութիւններով հրատարակել էր Ղազար Փարպեցու պատմութիւնը, Մովսես Խորենացու վերագրված «Գիրք պիտոյից»-ը և ուրիշ գործեր: Նա բնիկ կոստանդնուպոլսեցի էր, «առաջին հայ բանասերը և հայագիտութեան ասպարեզում աշխատող հայ ուսուցիչը» (Լեո, «Հայոց պատմութիւն», Գ, էջ 1011):

Զոհրայայան Աստվածաշունչը, որպես գիտական հրատարակութիւն, մինչև այժմ

լավագույններից մեկն է համարվում իր տեսակի մեջ, Աստվածաշնչի հայերեն հրատարակությունների շարքում:

Ձոհրապայան Աստվածաշնչի անվանաթերթն է.
 «ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՉ ՄԱՏՆԱՆ Հին եւ նոր Կտակարանաց, ըստ ճշգրիտ բարգմանութեան ճախնեաց մերոց, ի նկլեանական հա-

Մեծին Մխիթարայ բարոնայետի եւ առաջին Արքայի: Տպագրեալ հրամանաւ Տեառն Տեառն Ստեփաննոսի Ազոցց աստուածապատի առհիսպիսկոպոսի, եւ առաջնորդի ուստին Սրբոյն Ղազարու: 1805. ի Վենէտիկ, ՌՄՄԿ, ի գործարանի Սրբոյն Ղազարու:
 Ձոհրապայան Աստվածաշունչը ունի հետևյալ բովանդակությունը. առաջին էջը՝ տիտ-

Մ Ա Շ Ե Ն
Տ Ի Ն Ե Ի Ն Ո Ր Կ Տ Ե Կ Ե Ը Բ Ե Կ Ե Ը
 Ը Մ Տ

ՊԵՐՄԱՆՆԱԿՈՒԹԵՐՆ ՆԵՆԵՑ ՄԵՐՈՑ
 Ի ՏՆԱԼԵՆԵԿԵՆՆ ՏԵՐԵՏԵՐԵԳՈՆ ԲՆԵԿՈՒ
 Ի ՀԵՅԵԿԵՆՍ ԲԵՐԿԵԻ

Կրթութեան Ի ընթացեալ յնպիսեացն բարգիւր դաշտերն համեմատութեամբ այլևայլ արեանաց, հանդերձ կարևոր ճանօցելու վերանբը ընթացին:

Կտակարանի Բննէ ՏԵ Հ. ԵրջԵտնու. Օգհրապայան Աջոցց, ի մտարանն Սեծին Մխիթարայ Կարանայեան և առաջին Կրթայի:

Տպագրեալ հրամանաւ ՏԵ ՏԵ Ստեփաննոսի Ազոցց Կրթայեան Արքայեանցման և Առաջնորդի Ուստին Ան Ղազարու:

1805 Մ Ա Շ Ե Ն Է Տ Ի Կ. ՌՄՄԿ
 ի Կարանայեանի Մխի Դաշտայան:

ՁՈՀՐԱԳՅԱՆ ԱՍՏՎԱԾԱՇՆՉԻ ՏԻՏՂՈՍԱԹԵՐԹԸ

ատարմագոյն բնագրէ ի հայկական բարբառ: Նորոգապէս ի լոյս ընծայեալ յընտելագոյն գրչագիր գաղափարէ՝ համեմատութեամբ այլ և այլ օրինակաց, հանդերձ կարևոր ծանօթութեամբք բնաբանին: Զարխատասիրութեան Տեառն Հ. Յովհաննէս Ձոհրապայան վարդապետի, ի միարանութեան

ղոսաթերթ, 3—11 էջերը՝ «նախարանութիւն առ վերծանողս», որպէս առաջարան, 12-րդ էջը Հին և նոր Կտարականների գրքերի բովանդակությունն է՝ «Յուցակ գրոց Աստուածաշունչ մատենիս». ապա էջ 1—646՝ Հին Կտակարան, 647—836՝ Նոր Կտակարան. վերջում 1—29 էջերը՝ հավելված. 30-րդ էջը՝

«Յուցակ-վրիպակաց առաջիկայ տպագրութեան մատենիս»:

Ը. Հովհաննես Զոհրապյանի արժեքավոր, կուռ «նախաբանութիւն առ վերժանօղա» առաջարանը բաղկացած է երեք մասից, որտեղ հանգամանորեն և պատմական ստույգ տվյալներով խոսովում է՝

ա. Աստվածաշնչի երբայական բնագրի, կաղմութեան, Յոթնասնից թարգմանութեան, Օրիգենեսյան վեցիցյանի («այս վեցիցեանս օրինակ Սեթնասնից քան զամեննսին նախամեծար համարեալ, որպէս գլխովին անթերի և հաւատարմագոյն զաղափար սուրբ մատենից ընկալեալ եղև յամենեցունց»), ապա Սահակ-Մեսրոպյան թարգմանութեան մասին, երբ «ի խնամոց բարգաւաճեալ ուսման իմաստից ի մերումս Հայաստան աշխարհի, սատարութեամբ ճառագայթակէտ լուսաւորաց Աղգին՝ սրբոցն Սահակայ և Մեսրոպայ, առաջին փոյթի եղև նոցա բաղմաշխատ հայթհայթանօք յօրինուած գրոց հայկականս բարբառոյ, առ ի թարգմանութիւն աստուածային մատենից անսայթաբ կատարելոց... ընտիր հայկաբանութեամբ» (էջ 3—5):

բ. «Հանգամանք գրչագիր օրինակաց և Ոսկանեան տպագրութեան»:

Առաջարանի այս երկրորդ մասում (էջ 5—8) նախ խոսում է հանգամանորեն Աստվածաշնչի իր հրատարակութեան առթիւ ընտրած գրչագիր օրինակի հարազատութեան և ճշգրտութեան մասին՝ «նախ ծանօթս տալ վասն գրչագիր օրինակաց մերոց, և զորպիսութենէ տպագրութեանն Ոսկանայ և ապա զեղանակէ մերումս առաջիկայիս» (էջ 5):

Զոհրապյանը իր հրատարակութեան համար որպես «տիպ զաղափարի» ընտրել է ԺՂ դարի «առաջինն ի գրչագիրս» մի ձեռագիր, «երկիցեան, բոլորագիր, ամբողջ ծայրէ ի ծայր առանց ինչ պակասութեան թերթից՝ ի մագաղաթէ», գործ «հմուտ և արուեստաւոր գրչի, որով և գերազանց էր գրեթէ քան զամենայն գրչագիր մատեանս յածեալս առ մեօք» (էջ 5):

Զոհրապյանի ընտրած այս ձեռագիրը, որը կրիկվյան էր, գրիչը՝ Գեորգ վարդապետ, դառնում է «բուն զաղափար... մերումս առաջիկայ տպագրութեան» (էջ 6):

Զոհրապյանն իր ընտրած այս ընտիր ձեռագրի «զաղափարը» համեմատում է 8 ալլ ընտիր ձեռագրերի և Ոսկանյան Աստվածաշնչի տպագրված օրինակի հետ, իսկ շորս Ավետարանների համար օգտագործել է 30 ալլ ձեռագիր և հին ճաշոցներ: Զոհրապյանը մանրամասն նկարագրել է այդ ձեռագրերը (էջ 6—7):

Զոհրապյանը խոսում է Ոսկանյան Աստվածաշնչի տպագրութեան և Ոսկան վարդապետի կատարած մեծ գործի մասին, որով «անուն Ոսկանայ պատուեալ ծաւալեցաւ յազգիս որպէս բազմերախտ աշխատաւորի և մեծիմաստ վարդապետի» (էջ 7): Բայց, արդարորեն, ինչպես նշեցինք վերև, Զոհրապյանը քննադատում է Ոսկանի «գիրն կարծեցեալ ուղղաբանութիւնս... որով Աստուածաշունչ իւր ըստ իմաստիցն ձեացաւ խոնարան ալլ և ալլ թարգմանութեանց՝ հելլենականին և լատինականին, իսկ ըստ բերթողական արուեստին՝ խառնաձայնութիւն նախնի հայկական վայելչաբանութեան ընդ նորահար օտարալուր բարբառոյ» (էջ 8):

գ. «Եղանակ կաղմութեան առաջիկայ տպագրութեան» (էջ 8—11):

Այս ենթավերնագրի տակ Զոհրապյանը խոսում է, որ զտարադէպ հանգամանաց տպագրութեան Ոսկանայ յայտ յանդիման երևեալ անհրաժեշտ կարևորութիւն նորակերտ տպագրութեանս» (էջ 8), ապա շարադրում է իր հրատարակութեան պատմությունը. «ամնաց մեզ արդ ծանօթս տալ բարենախանձ վերժանօղաց մերումս զեղանակէ սորին ձեռնարկութենէ, զոր ըստ ճշգրիտ կանոնաց հաւատարմութեան գուն գործեցաբ կատարել յազնուագոյն գրչագիր զաղափարէ»:

Զոհրապյանը պահում է իր ընտրած ձեռագրի «զնոյն թիւ և զկարգ գրոցն» և դուրս է թողնում առանց խղճահարութեան՝ «ոչ խղճեցաք», «զգիրսն Սիրաքայ», որը մուծել էր Ոսկանը հետևելով Վուլգատային, մինչ հնազույն հայերեն ձեռագրերում շկար, և Զոհրապյանը եղրակացնում է՝ «կամեցեալ մեր հետազօտել զհանգամանաց այնր գրոց՝ զոր այսօր ունիմք ի հայկականս, բայց ի հատընտիր իմն եղանակաւ թարգմանութենէ նորա՝ բաղդատեալ ընդ յունականին, նա և կարի զանազանութիւն տեսանեմք ոճոյ շարադրութեանն յայլոց նմանատիպ գրոց անտի՝ զոր արարին նախնի թարգմանիչք մեր. մինչ զի և ո՛չ նոցին կրտսերագոյն աշակերտաց համարձակելի է մեզ ընծայել»:

Ինչպես ծանոթ է, Սիրաքը մաս չի կազմել մեր կանոնին: Սխոն կաթողիկոսը երբ դարում գումարում է Պարտավի ժողովը՝ որոշելու համար Ս. Գրոց կանոնը, ժողովը կանոնից դուրս է գցում Սիրաքը, որպես Սողոմոնյան առակների մի տարբերակը: Սիրաքը առաջին անգամ մտնում է Ոսկանի հրատարակութեան մեջ:

Ապա Զոհրապյանը նշում է, որ ինքը հարմար է դատել՝ «շահաւէտ վարկաք»՝ դնել Հին ու նոր Կտակարանների յուրա-

քանչյուր գրքից առաջ «զյառաջարանս կամ զնախադրութիւնս և զցանկս գլխոց», «հանդերձ նոցին համեմատեալ թուագրովք որ ի լուսանցս անդ բնարանին, ըստ որում ունէին կարգեալ առ հասարակ ամենայն գրագիր օրինակք», ինչ որ զանց էր առել Ոս-

ձեռագրեր, «զյառախութիւն գրագիր օրինակաց», ստանալու համար «կատարելագոյն» օրինակը որպէս տեքստ հրատարակութեան, այլ նաև ռուղղագրիչ է՝ «նորօք կուսական, այլ նաև ռուղղագրիչ» է՝ «նորօք գրագրաչի եղեալս օրինակ ի վրիպանաց գրչին»... այլ և բաց ի ճշգրիտ ծանօթութեանց

ՁՈՂՐԱՊՅԱՆ ԱՍՏՎԱԾԱՇԵՂԻ ՄԱՏԹԵՈՍԻ ԱՎԵՏԱՐԱՆԻ ԱՌԱՋԻՆ ԷՋԸ

կանը իր հրատարակութեան մեջ, «իրր աւելորդս և անպիտանս»:

Ձոհրապայանը մտադրել է «ի լոյս ածել զհարազատ հայկականս թարգմանութիւն Աստուածաշունչ մատենիս՝ ըստ ընտրելագոյն օրինակի»: Դրա համար, նա ոչ միայն բաղդատել է իր ձեռքի տակ գտնվող ընտիր

զեղանակէ գրուվեան նորին» և հարմար է դատել «նա ևս զտարբերութիւնս այլոց օրինակաց առ նմին մերձ դնել ի պէտս մերոյ ուսումնասիրաց»:

Այս բոլոր հանգամանքները, որոնք նըշվում են Ձոհրապայանի առաջարանում, իրավունք են տալիս եզրակացնելու, որ արդարև

Ձոհրապայանի հրատարակած Աստվածաշունչը գիտական լուրջ հրատարակություն է, հայկական հարազատ թարգմանություն:

Ձոհրապայան Աստվածաշնչի հրատարակությունը և նրա օգտագործած ձեռագրերի բաղադրատեղան ուսումնասիրությունը զբաղվել է Մայր Աթոռի միաբան Մեսրոպ վարդապետ Մագիստրոսը իր «Պատմություն Սուրբ Գրոց հայկական թարգմանության» գիտնականության ուսերեն աշխատության մեջ: Մեսրոպ Մագիստրոսը, շատ բարձր գնահատելով հանդերձ Ձոհրապայանի կատարած աշխատանքի գիտական արժեքը, անում է հետևյալ դիտողությունները. «Նրա աչքում ամենակարևորն է հանդիսանում հիմնական ձեռագիրը՝ այն է SK³, նա նրան տալիս է նախապատվությունը, իսկ մյուս ձեռագրերի տարբերակները նա տալիս է ծանոթագրությունների մեջ: Նրա մոտ ձեռագրերը հարկ եղածին պես չեն խմբավորված, անուններ չունեն, այլ համարվում են հետևյալ կերպ. SK³ ձեռագիրը անվանված է «օրինակ». նրա ակնհայտնի սխալները ուղղվում են բացառապես այն դեպքերում, երբ մյուս բոլոր ձեռագրերը նույն բնութագրվածքն ունեն: Իսկ եթե ձեռագրերի կեսը, կամ թեև կողմը օրինակից տարբեր ընթացվածք ունեն, ապա այդ ծանոթագրություն մեջ նշվում է հետևյալ կերպ. «Ոմանք այսպէս, կամ այնպէս», իսկ եթե «օրինակ»-ի հետ չեն համաձայնում կեսից ավելի ձեռագրերը, այդ նշվում է. «բազումը այսպէս կամ այնպէս»: Այսպիսի խմբավորումը ոչ մի հնարավորություն չի տալիս իմանալ, թե այդ որ ձեռագրերը միասին վերցրած կազմում են «ոմանք» կամ «բազումը» խմբերը:

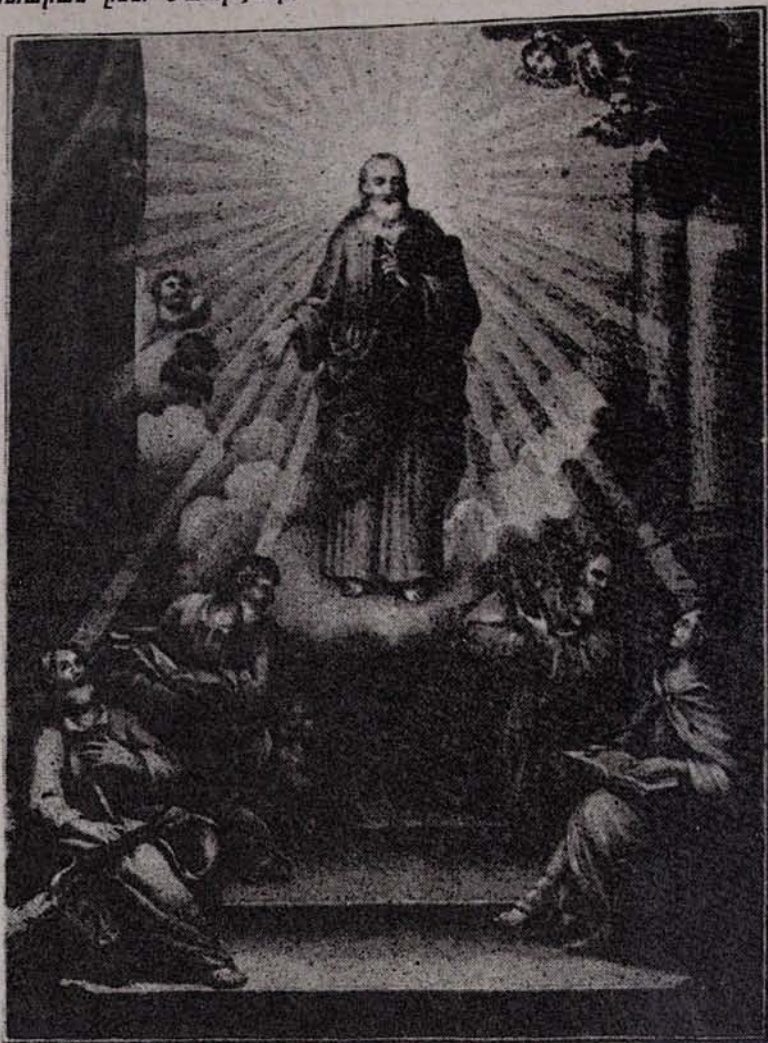
Այսպիսով մենք ունենք այդ ութը ձեռագրերի և Ոսկանի հրատարակության բոլոր տարբերակները, բայց Ձոհրապայանի նշումների տարօրինակ եղանակի պատճառով մենք չենք կարող իմանալ, թե որ ձեռագիրը ինչպիսի տարբերակներ ունի: Եվ եթե նրա հրատարակության մեջ կան թերություններ, ապա այս գլխավոր թերություններից մեկն է: Նա ձգտել է վերականգնել հին տեքստը, որի համար հիմք է հանդիսացել ձեռագրի մի օրինակ, գրված ստոյգ սեպական ձեռամբն Գէորգայ», և թեև Ձոհրապայան չգիտե, թե ո՞վ է այդ Գևորգը, բայց ճիշտ է կռահել, որ ձեռագիրը կիլիկյան ծագում ունի և հենց այդ պատճառով է այն համարում կատարյալ: Նա չգիտեր և չէր էլ կարող իմանալ, որ հենց այդ ծագումը պիտի նրան զբոլորություն և կասկածամտություն ներշնչեր, այդ դեպքում նա չէր սասի, թե իր ձեռքի տակ ունի «հու-

նարեն ամենաստույգ օրինակի ճշգրիտ թարգմանությունը և լավագույն ձեռագիրը»: Ճիշտ այսպես էլ առաջարկում առաջ քաշված նրա դրույթներից շատերը քննադատության չեն դիմանում: Նրանցից են՝ նրա կարծիքը Աստվածաշնչի երկրորդ թարգմանության մասին հունարենից, նրա այն հայացքը, թե կիլիկյան շրջանի ձեռագրերը կատարյալ են, թե Հին Կտակարանի ցանկը և նախաբանները թարգմանված են ուրիշ լեզվից, հետևապես և այն, թե հայերեն թարգմանությունը կատարելություն է: Ձոհրապայանի մտքերի մեջ այս հիմնական դրույթները շատ բանով փոփոխված են կամ մերժված, էլ չենք խոսում Աստվածաշնչի բուն բնագրի մասին ունեցած նրա հայացքի մասին: Բայց Ձոհրապայանի երախտիքը հայերեն Աստվածաշնչի բնագիրը կազմելու պատմության մեջ անժխտելի է: Նա առաջինն էր, որ տվեց (ես ինձ թույլ եմ տալիս օգտագործել այսպիսի մի տեքստին) Կիլիկյան Աստվածաշնչի տեքստը, այնպես, ինչպես որ այն կարող էին հայերը 13-րդ դարից սկսած» (Մեսրոպ վրդ. Տեր-Մովսիսյան, հիշված աշխատությունը, էջ 38):

Մենք հատկապես կանգ առանք Մեսրոպ վարդապետ Տեր-Մովսիսյանի բացատրությունների վրա, որովհետև նա ձեռագրերի հմուտ մասնագետ է: Ձոհրապայանի Աստվածաշունչը իր բովանդակությամբ և գրքերի հերթականությամբ տարբերվում է իր նախորդ երեք հրատարակություններից: Ձոհրապայանի Աստվածաշունչը 12-րդ էջում ունի «Ցուցակ գրոց Աստուածաշունչ մատենիս ըստ կարգի առաջիկայ կազմութեանս»: Ապա բերվում են Հին Կտակարանի գրքերը հետևյալ դասավորմամբ. «Մնունդը, Ելք, Ղևտական, Թիւք, Երկրորդումն օրինաց, Գիրք Յեսուայ որդւոյ Նաւայ, Դատաւորք, Հոռթ, Թագաւորութեանց առաջին, Թագաւորութեանց երկրորդ, Թագաւորութեանց չորրորդ, Մնացորդաց առաջին, Մնացորդաց երկրորդ, Գիրք Եզրի առաջին, Եզրայ երկրորդ, Բանք Նեեմայ որդւոյ Աքազիայ, Եսթեր, Յուդիթ, Տովբիթ, Գիրք առաջին Մակաբայեցոց, Գիրք երկրորդ Մակաբայեցոց, Գիրք Սաղմոսաց Դաւթի, Առակք Սողոմոնի, Բանք Ժողովողին, Երգ երգոց, Իմաստութիւն Սողոմոնի, Գիրք Յորայ, Մարգարէութիւն Եսայայ, Մարգարէութիւն Ովսեայ, Մարգարէութիւն Ամովսայ, Մարգարէութիւն Միքիայ, Մարգարէութիւն Յովելայ, Մարգարէութիւն Աբդիու, Մարգարէութիւն Յովնանու, Մարգարէութիւն Նաւումայ, Մարգարէութիւն Ամբակումայ, Մարգարէութիւն Սոփոնիայ, Մարգարէութիւն Անդեայ, Մար-

գարէութիւն Ջաբարիայ, Մարգարէութիւն Մաղաբիայ, Գիրք Երեմիայ մարգարէի, Թուղթ Բարուքայ, Ողբք Սրբոյն Երեմիայ մարգարէի, Մարգարէութիւն Դանիէլի, Մարգարէութիւն Եզեկիէլի: Նոր Կտակարանի գրքերը տրվում են հետևյալ դասավորութիւնով: «Աւետարան ըստ Մատթէոսի, Աւե-

Ան Գաղատացիս, Ան Եփեսացիս, Ան Փիլիպեցիս, Ան Կողոսացիս, Ան Թեսաղոնիկեցիս առաջին, Ան Թեսաղոնիկեցիս երկրորդ, Ան Եբրայեցիս, Ան Տիմոթէոս առաջին, Ան Տիմոթէոս երկրորդ, Ան Տիտոս, Ան Փիլիմոն, Յայտնութիւն Սրբոյն Յովհաննու առաքելոյ: Յայտնութիւն Սրբոյն Յովհաննու առաքելոյ» բերվում են «Սի-վերջում իբրև «յաւելուած» բերվում են «Սի-

ՋՈՆՐԱՊՅԱՆ ԱՍՏՎԱԾԱՇՆՁԻ ՀՈՎՀԱՆՆՈՒ ԱՎԵՏԱՐԱՆԻ ՆԿԱՐՆԵՐԻՑ

տարան ըստ Մարկոսի, Աւետարան ըստ Լուկասոս, Աւետարան ըստ Յովհաննու, Գործք Առաքելոց, Թուղթ Յակոբայ կաթողիկէ, Թուղթ Պետրոսի առաջին, Թուղթ Պետրոսի երկրորդ, Թուղթ Յովհաննու առաջին, Թուղթ Յովհաննու երկրորդ, Թուղթ Յովհաննու երրորդ, Թուղթ Յովհաննու յաւելուած, Պաւլոսի առաքելոյ առ Հռովմայեցիս թուղթ, Ան Կորնթացիս առաջին, Ան Կորնթացիս երկրորդ,

րաք, Խօսք Սիրաքայ, Եզր երրորդ, Աղօթք Մանասէի, Թուղթ Կորնթացաց առ Պաւլոս, Հանգիստ Յովհաննու, Աղերս Եւթաղի:

Մեսրոպ վարդապետ Տեր-Մովսիսյանը այս դասավորումը բնորոշում է հետևյալ ձևով. «Այս... Կիլիկյան շրջանի հայկական Աստվածաշնչի կանոնի ճշգրիտ վերարտադրութիւնն է, այն տարբերութիւնով միայն, որ Ջոնրայանի մոտ հավելվածում դրված

գրքերը ձեռագրերում գտնվում են բուն տեքստի մեջ, թեև հանդիպում են նաև ձեռագրեր, որոնց մեջ բացակայում է այս կամ այն պարականոնը: Նա առանձին տպագրեց միայն հայերեն ձեռագրերում եղած Հին Կտակարանի յուրաքանչյուր գրքի վերնագիրն ու նախաբանը, մի բան, որ չէին արել ո՛չ Ոսկանը, ո՛չ էլ մյուսները» (Մեսրոպ վրդ. Տեր-Մովսիսյան, էջ 35):

Իրոք որ շատ մեծ է Ձոհրապյանի երախտիքը հայերեն Աստվածաշնչի հրատարակության գործում, որպես Աստվածաշնչի գրական հրատարակություն՝ հնագույն ընտիր ձեռագրերի համեմատություն և բնական ծանոթագրություններով:

Մեսրոպ վարդապետ Մագիստրոսը, իր վերոհիշյալ աշխատության մեջ, եզրակացնում է. «Աստվածաշնչի բնական տեքստի ապագա հրատարակիչը կարող է վստահել նրա հավաքած տարբերակների հարուստ նյութերին և նրա, թեև համառոտ, բայց օգտակար ծանոթություններին: Նա հնարավորություն տվեց եվրոպական բոլոր գիտնականներին ավելի ճիշտ աչքերով նայել Աստվածաշնչի հայերեն տեքստի վրա: Ինչպես մենք տեսանք, նրա առաջաբանը շոշափում է Աստվածաշնչի ընդհանուր հարցերը՝ հայերեն օրինակի հորցը լուսաբանելու նպատակով: Այդ հարցի առթիվ հետագայում ավելի մանրամասն գրեց Ջարջանալյանը, բայց նա իր դատողությունների մեջ Ձոհրապյանից դենը չգնաց» (Մեսրոպ վրդ. Տեր-Մովսիսյան, էջ 38):

Հ. Հովհաննես Ձոհրապյանի հրատարակությունը արժեքավոր է վերոհիշյալ արժանիքներով և թվանդակալից, կուռ առաջաբանով՝ «նախաբանութիւն առ վերծանօղս», որն ինքնին առանձին մի հմտալից, արժեքավոր ուսումնասիրություն է Աստվածաշնչի հայերեն գրականության մեջ:

ՀԱՅԵՐԵՆ ԱՍՏՎԱԾԱՇՆՉԻ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ԶՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Աստվածաշնչի հայերեն հինգերորդ տպագրությունը կատարվել է 1817 թվականին, Սանկտպետերբուրգում:

Այս հրատարակության տիտղոսաթերթն է. «ԱՍՏՈՒՍԾԱՇՈՒՆՉ ԳԻՐՔ Հնոց եւ Նորոց Կտակարանաց շարակարգութեամբ նախնեացն մերոց եւ նշմարտասիրաց թարգմանչաց: Ի հայրապետութեան Մբոյ Աթոռոյն էջմիածնի Տեառն Եփրեմայ Մրբազնասուրբ Կարողիկոսի Ամենայն Հայոց: Եւ յառաջնորդութեան Ռուսաց երկրի ամենայն ազգիս Հայոց Տեառն Յոհաննու առաքելաշարից Մրբազան Արհի Եպիսկոպոսի, որոյ վերահասութեամբ իսկ տպեցաւ Աստուածա-

լին Մատեանս, ի յօգուտ մանկանց Եկեղեցոյ: Զանիւք եւ արդեամբք Ռուսաց Քիբլիական ժողովոյն: Յամի Տեառն 1817. Ի սեպտեմբերի 1: Իսկ ի բուփն Հայոց՝ ՌՄԿԶ: Կայսերական հրամանաւ հաստատեալ տպարանի, սարկաագ Յովսէփ Յօհաննիսեանի՝ որ ի Սանկտպետերբուրգ»:

Բարձր կաթողիկոսն այս հրատարակության մասին ունի հետևյալ շատ սեղմ բնորոշումը. «Այս հրատարակությունը արտատպությունն է Ոսկանի օրինակին: Զարմանալի է, որ Ձոհրապի հրատարակության շեն հետևած» («Հուշարձան Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանության հազար հինգ հարյուրամյակին», Երուսաղեմ, 1938 թ., էջ 416):

Այնուամենայնիվ կան Ոսկանի և Սանկտպետերբուրգյան այս հրատարակությունների միջև Հին և Նոր Կտակարանների գրքերի դասավորման որոշ տարբերություններ, մի շարք գրքերի ետևառաջություններ: Ոսկանյան Աստվածաշնչի և այս հրատարակության «Կարգ Գրոց Հնոյ Կտակարանի» և «Կարգ և թիւ Նորոց Կտակարանաց, հանդերձ գլխովք» բաղդատությունը պարզ կերպով ցույց է տալիս այդ տարբերությունը:

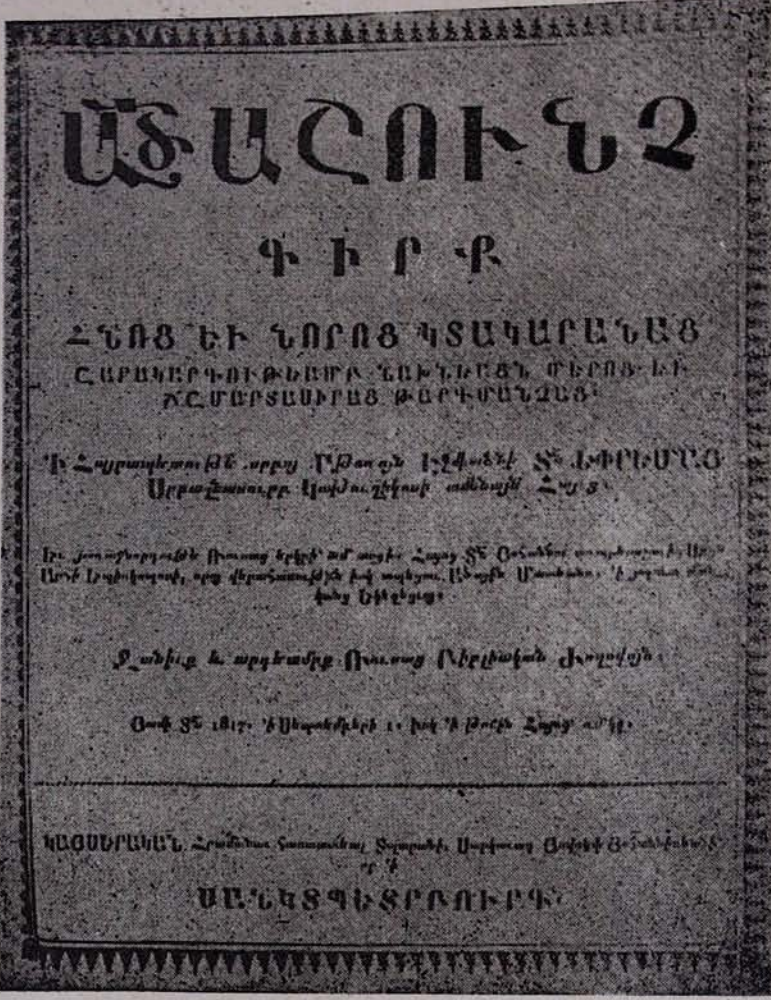
1817 թվականի հրատարակության մեջ, առաջին էջում, Հին Կտակարանի գրքերի ցանկի վերջավորության, նշվում է, որ «Հնոյ Կտակարանի բովանդակ գիրքն են 48. ուրոց 45 են կանոնականք, իսկ երեքն, այսինքն 1 և 4 Եզրասն և 3 Մակաբայեցոց են արտաքոյ կանոնականաց»:

Ըստ 1817 թվականի Աստվածաշնչի՝ «Կարգ Գրոց Հնոյ Կտակարանի հանդերձ գլխովք» հետևյալներն են. «Մենդոց, Ելից, Ղևտացոց, Քուոց, Երկրորդ Օրէն, Յեսուայ, Դատաւորաց, Հոռութ, Քագաւորաց Ա, Քագաւորաց Բ, Քագաւորաց Գ, Քագաւորաց Դ, Մնացորդաց Ա, Մնացորդաց Բ, Եզրաս Ա, Եզրաս Բ, Եզրաս Գ, Տօրիթ, Յուդիթ, Եսթեր, Մակաբայեցոց Ա, Մակաբայեցոց Բ, Մակաբայեցոց Գ, Յօթ, Գիրք Սաղմոսաց, Առակք Սօղօմոնի, Ժողովօղ, Երգ երգոց, Գիրք իմաստութեան, Էկլէսիաստիկոս, որ է Սիրաք, Եսայայ մարգարէի, Երեմիայի, Եւ ողբքն իւր, Բարուբայ, Եզեկիէլի, Դանիէլի, Ովսեայ, Յովիլեայ, Ամոսայ, Աբդիու, Յօնանու, Միքիայ, Նաւումայ, Ամբակումայ, Սօփօնիայ, Անգեայ, Զաքարիայի, Մաղաբիայի, Եզրաս Դ»:

Նոր Կտակարանի գրքերն են. «Աւետարան Մատթէոսի, Աւետարան Մարկոսի, Աւետարան Ղուկասու, Աւետարան Յօհաննու, Գործք առաքելոց, Քուղթք երանելոյն Պօղոսի առաքելոյ՝ Առ Հռոմայեցիսն, Առ

Կորնթացիսն առաջնորդ, Առ Կորնթացիսն երկրորդ, Առ Գաղատացիսն, Առ Եփեսացիսն, Առ Փիլիպպեցիսն, Առ Կողոսացիսն, Առ Թեսաղոնիկեցիսն առաջնորդ, Առ Թեսաղոնիկեցիսն երկրորդ, Առ Տիմոթէոս առաջնորդ, Առ Տիմոթէոս երկրորդ, Առ Տիտոս, առ Փիլիմոն, Առ Եբրայեցիսն. Թուղթք Կաթուղիկեայց՝ Պետրոսի առաքելոյ

Նոր Կտակարաններով բաղկացած 1126 էջից: Մեարոպ արքեպիսկոպոս Մագիստրոսը իր «Պատմություն Սուրբ Գրոց հայկական թարգմանության» ուսերեն աշխատության մեջ, խոսելով Պետրոսուրդյան այս հրատարակության մասին, գրում է. «Պետրոսուրդյան Աստվածաշունչը, որը հրատարակված է Ռուսաց Բիբլիական ժողովի կողմից. ո-

ՊԵՏՐՈՍՈՒՐԴՅԱՆ ԱՍՏՎԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՏԻՄՈՒՍԱԹԵՐՈՒԹՅԱՆ

առաջնորդ, Պետրոսի առաքելոյ երկրորդ, Յոհաննու առաքելոյ առաջնորդ, Յոհաննու առաքելոյ երկրորդ, Յոհաննու առաքելոյ երրորդ, Յուդայի առաքելոյ, Յայտնութիւն երանելոյն Յոհաննու առաքելոյ, Աղոթք Մանասէի արքայի Յուդայի, Գիրք Եզրասայ չորրորդ:

րակով ցածր է և չի դիմանա ոչ մի տեսակի քննադատության: Նրանում կան կոպիտ սխալներ, չնայած այն հանգամանքին, որ այդ հրատարակությունն իր էժանության պատճառով շատ էր տարածված: Նրանում պակասում են շատ գրքեր հայկական կանոնից» (էջ 39):

Սանկտպետրոսուրդյան Աստվածաշունչը մի մեծածավալ հրատարակություն է, Հին և

(Շարունակելի)